

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF CERTAIN SECTORAL PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING THE APPLICATION OF PRECAUTIONARY MEASURE IN THE FORM OF DETENTION IN CUSTODY

Бабій С.В., аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Наголошено на актуальності даного питання через його недостатнє дослідження для подальшого розвитку та удосконалення національного кримінально-процесуального законодавства.

У роботі описано характерні ознаки тримання під вартою як найсуворішого виду запобіжного заходу.

Підкреслено, що галузеві засади, які вирізняються серед інших тим, що вони притаманні виключно кримінально-процесуальному праву, реалізуються усіма учасниками в рівній мірі на всіх стадіях кримінального провадження.

Аналізуючи законодавство, визначено зміст та прояв презумпції невинуватості, засад публічності та свободи від самовикриття під час застосування до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Звернено увагу на те, що незважаючи на застосування відносно особи тримання під вартою, презумпція невинуватості як галузева засада кримінального провадження безумовно гарантує визнання особи невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо такої особи.

З'ясовано, що публічність знаходить свій прояв в ініціативності та активності дій державних органів незалежно від волі інших осіб, проте з обов'язком врахування інтересів учасників кримінального провадження.

Зазначено, що застосування щодо особи тримання під вартою не є своєрідним механізмом, спрямованим на отримання від такої особи певних свідчень або визнання нею своєї вини, що забезпечується, в першу чергу, завдяки реалізації свободи від самовикриття.

Проаналізовано практику ЄСПЛ, яка констатує, що належна реалізація галузевих засад є визначальною рисою справедливого судочинства.

Зроблено висновок про те, що недотримання галузевих засад кримінального провадження призводить до порушення прав та законних інтересів особи, що спричиняє прийняття судових рішень, які не ґрунтуються на засадах верховенства права, є незаконними та необґрунтованими, винесені з порушенням норм процесуального права та підлягають скасуванню.

Ключові слова: засади кримінального провадження, галузеві засади, запобіжні заходи, тримання під вартою, презумпція невинуватості, публічність.

The article is devoted to the study of the features of the implementation of certain sectoral principles of criminal proceedings during the application of precautionary measure in the form of detention in custody. The relevance of this issue due to its insufficient research for the further development and improvement of the national criminal procedural legislation.

The work describes the characteristic features of detention as the strictest type of preventive measure.

It is emphasized that the sectoral principles, which stand out among others because they are inherent exclusively to criminal procedural law, are implemented by all participants equally at all stages of criminal proceedings.

Analyzing the legislation, the content and manifestation of the presumption of innocence, publicity and freedom from self-disclosure during the application to a person who is suspected or accused of committing a criminal offense, preventive measure in the form of detention were defined.

Attention is drawn to the fact that despite the application of precautionary measure in the form of detention in custody to a person, the presumption of innocence as a sectoral principle of criminal proceedings definitely guarantees finding a person innocent of committing a criminal offense until the conviction enters into legal force.

It was found that publicity is manifested in the initiative and activity of the actions of state bodies regardless of the will of other persons, but with the obligation to take into account the interests of the participants in criminal proceedings.

It is noted that the use of detention in relation to a person is not a peculiar mechanism aimed at obtaining certain testimonies from such person or recognition of her guilt which is ensured, primarily, due to the realization of freedom from self-disclosure.

The practice of the ECHR has been analyzed, which states that the proper implementation of sectoral principles is a defining feature of a fair trial.

It was concluded that non-compliance with the sectoral principles of criminal proceedings leads to a violation of the rights and legitimate interests of a person, which causes the adoption of court decisions that are illegal and unfounded and not based on the principles of the rule of law, issued in violation of the norms of procedural law and are subject to cancellation.

Key words: principles of criminal proceeding, sectoral principles, precautionary measures, detention, presumption of innocence, publicity.

Постановка проблеми. Закріплення у національному законодавстві галузевих засад кримінального провадження спрямовано на захист прав, свобод та законних інтересів осіб, у тому числі під час застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, є регулятором діяльності правоохоронних органів, а належна реалізація галузевих засад є гарантією справедливого судочинства та його відповідності міжнародним стандартам. Беззаперечну роль галузеві засади відіграють також для нормотворчої діяльності, адже допомагають подолати прогалини у праві. Оскільки держава з метою забезпечення розслі-

дування кримінального правопорушення наділена правом застосовувати до особи тримання під вартою, що полягає в обмеженні свободи людини, то в такому випадку захист її основоположних прав від найменших порушень є першочерговим завданням, яке і гарантується завдяки належній реалізації засад кримінального провадження. З огляду на зазначене актуальним питанням постає дослідження особливостей реалізації галузевих засад кримінального провадження під час тримання під вартою.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженням засад кримінального провадження, у тому числі

зосередження уваги на галузевих, розкриттям їх змісту, визначенням проблем під час реалізації та описом значення займалися такі науковці як Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, О.І. Галаган, І.В. Гловюк, Л.М. Лобойко, Г.М. Мамка, М.М. Михеєнко, В.В. Навроцька, В.Т. Нор, В.М. Тертишник, О.Г. Яновська та інші. Незважаючи на значний науковий інтерес до дослідження сутності та системи галузевих засад кримінального провадження, питання про особливості їхньої реалізації під час застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою не було в достатній мірі предметом зацікавленості науковців, що вказує на актуальність цієї статті та вагомість результатів напрацювань по даній темі для використання в практичній та законотворчій діяльності, а також зумовлює необхідність подальшого вивчення та удосконалення проблем реалізації галузевих засад кримінального провадження.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації презумпції невинуватості, публічності та свободи від самовикриття як галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тримання під вартою є найсуворішим видом запобіжних заходів, який може застосовуватися щодо особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Оскільки такий запобіжний захід обмежує права особи на свободу та особисту недоторканість, вона стає вкрай вразливою та потребує непохитних гарантій захисту своїх прав як учасника процесу, всебічного та неупередженого розслідування справи та прийняття справедливого рішення. Для досягнення вказаного призначення засади кримінального провадження, особливо галузеві, які вирізняються тим, що притаманні лише кримінально-процесуальному праву та є базисом для всієї кримінально-процесуальної діяльності.

Презумпція невинуватості є безумовною гарантією захисту прав, свобод та законних інтересів особи. У ст. 62 Конституції України та ч. 1 ст. 17 КПК України закріплено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [2].

Реалізація принципу презумпції невинуватості під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою знаходить свій прояв у тому, що наявність певних думок, поглядів, переконань учасників кримінального провадження та інших осіб щодо винуватості підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого застосовується цей найбільш суворий вид запобіжного заходу, є лише суб'єктивними факторами, мають попередній характер та є виключно припущеннями про вчинення цією особою злочину. Застосування такого запобіжного заходу відбувається з метою запобігти ймовірним новим кримінальним правопорушенням, забезпечити виконання покладених на особу обов'язків та її належну поведінку, більше того, тримання під вартою є тимчасовим правообмежувальним заходом, який може бути змінено, тому ні в якому разі його застосування не можна ототожнювати з покаранням особи. Висновок про винуватість особи можливий лише після ухвалення вироку та набрання ним законної сили, тобто після дослідження усіх обставин справи та наявних доказів, тому саме до цього моменту особа за будь-яких обставин вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Незважаючи на застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, така особа не зобов'язана доводити свою невинуватість, а поведження з нею повинно бути аналогічним як з невинуватою особою. Презумпція невинуватості є захисним механізмом від суб'єктивних суджень до

особи, яка тримається під вартою, про її винуватість, від можливого сформованого на основі таких суджень упередженого ставлення з боку громадськості, засудження, образ тощо. Після обрання чи продовження тримання особи під вартою забороняється публічно, у ЗМІ, мережі інтернет та будь-яким іншим чином твердити, що даний факт є доведенням винуватості особи у скоєному.

У рішенні від 6 грудня 1988 року у справі «Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії» (Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain) ЄСПЛ зауважив про те, що п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагає, щоб судді, виконуючи свої завдання, відійшли від упередженої думки, що обвинувачений учинив інкримінований йому злочин [3]. Тобто не лише національне законодавство закріплює цю визначальну засаду кримінального провадження, а й на міжнародному рівні реалізація презумпції невинуватості є визначальною рисою справедливого судочинства.

Тягар доказування лежить на обвинуваченні, а кожний сумнів має тлумачитися на користь обвинуваченого. Підозрюваний, обвинувачений має право подавати будь-які докази того, що до нього слід застосувати менш суворий вид запобіжного заходу, у той же час органам, які ведуть процес, забороняється вимагати від таких осіб тих чи інших доказів вини чи невинуватості.

Варто вказати, що вищезгаданий принцип діє на всіх стадіях кримінального провадження, у тому числі під час застосування тримання під вартою відносно підозрюваного на досудовому розслідуванні та щодо обвинуваченого на стадії судового провадження. ЄСПЛ зазначив, що цей принцип поширюється на весь кримінальний процес, незалежно від результатів розслідування, а не тільки на час судового розгляду (рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1987 року у справі «Енглерт проти Німеччини» (Englert v. Germany)). Більше того, під час обрання та продовження тримання під вартою слід безумовно керуватися вказаною презумпцією, а підстави для застосування такого виду запобіжного заходу повинні бути реальними, чіткими, переконливими та безсумнівними. Якщо суд не може встановити обґрунтованими та доведеними обставинами для обрання, продовження тримання під вартою, достатніми причини для зміни, скасування тримання під вартою, у такому випадку слід керуватися презумпцією невинуватості, згідно з якою усі сумніви тлумачаться на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Реалізація презумпції невинуватості під час застосування тримання під вартою також чітко відображена у ст. 18 КПК України, де зазначається, що висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження [2]. Тобто згадана засада кримінального провадження забезпечує особу від недосконалості розслідування, гарантує, що застосування щодо особи запобіжного заходу, у тому числі тримання під вартою, є лише допоміжним забезпечувальним механізмом для належного розслідування та жодним чином не означає наперед встановлену винуватість особи у скоєному кримінальному правопорушенні.

Таким чином тримання особи під вартою, як і застосування будь-якого іншого запобіжного заходу, не є доказом вини цієї особи, у тому числі завдяки реалізації принципу презумпції невинуватості. Найменший відступ від презумпції невинуватості тягне за собою порушення законності в кримінальному судочинстві і обмеження прав та законних інтересів громадян.

Ст. 25 КПК України закріплює принцип публічності, який реалізується в тому, що прокурор, слідчий зобов'язані

в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [2].

Публічність є гарантією особи від прихованого, таємного кримінального провадження, забезпечує прозорість розслідування, є тією засадою, реалізація якої допомагає зберегти довіру до судових органів та гарантує справедливий судовий розгляд та прийняття законних судових рішень. Реалізація принципу публічності спрямовує кримінально-процесуальну діяльність, перш за все, на захист суспільних інтересів.

Даний принцип тісно пов'язаний з публічним інтересом, тому він визначає відповідні державні органи ініціативними та активними учасниками кримінального провадження, позбавляє їх можливості ігнорування вчинених протиправних діянь, зобов'язує встановити винну особу. Тобто принцип публічності виражається у неможливості пасивної поведінки правоохоронних органів, у тому числі незалежно від бажання потерпілих чи інших зацікавлених осіб.

Так, відповідно до ст. 131-1 Конституції України, в Україні діє прокуратура, яка здійснює, серед іншого, підтримання публічного обвинувачення в суді [1], тобто свою процесуальну функцію прокурор здійснює від імені та в інтересах держави. Аналіз положень КПК України дозволяє виокремити своєрідні групи повноважень прокурора у разі застосування тримання під вартою: 1) самостійне ініціювання обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою шляхом подання клопотання слідчому судді, суду; 2) погодження відповідного клопотання слідчого; 3) участь у судовому засіданні щодо його розгляду; 4) виконання ухвал слідчого судді, суду про застосування такого запобіжного заходу; 5) контроль за виконанням запобіжного заходу; 6) апеляційне оскарження рішень слідчого судді відповідно до ч. 1, 2 ст. 309 КПК України [4, с. 142]. Тобто реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в ініціюванні обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого такого виду запобіжного заходу, продовження строку тримання під вартою, зміну такого виду запобіжного заходу на інший, що супроводжується підготовкою відповідного клопотання, його поданням до суду, участю в розгляді клопотання та отримання відповідного судового рішення, а також в можливості його оскарження.

Під час обрання та продовження тримання під вартою принцип публічності реалізується також в тому, що слідчий або прокурор зобов'язані самостійно встановити обставини справи, оцінити та довести наявність ризиків невиконання покладених обов'язків на підозрюваного чи обвинуваченого, дослідити його соціальні зв'язки, характеристику від знайомих, стан здоров'я тощо. Публічність проявляється також у порядку прийняття судом рішення щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки воно не потребує сторонньої згоди від учасників процесу.

Отже, публічність як галузевий принцип кримінального провадження дозволяє повною мірою збалансувати інтереси суспільства, потерпілого і обвинуваченого, оскільки він проявляється через публічний ініціативний характер діяльності правоохоронних органів. Реалізація принципу публічності, у тому числі під час застосування тримання під вартою, може відбуватися тільки через виконання завдань кримінального процесу. Водночас основне завдання кримінального провадження, яке полягає в без-

умовній охороні прав та інтересів особи, може бути досягнуто завдяки існуванню публічних основ процесуальної діяльності.

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як галузева засада кримінального провадження, безумовно, також реалізується на всіх стадіях кримінального процесу. Ст. 18 КПК України закріплено, що жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення; жодна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права; жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення [2].

Право відмовитися давати показання підсилене обов'язками бути про нього повідомленим, оскільки право мовчати і не свідчити проти самого себе вимагає не тільки того, щоб особу не примушували це робити, а й того, щоб її негайно і достатнім чином повідомили про це право [5, с. 114]. Реалізація свободи від самовикриття як галузевої засади кримінального провадження під час тримання особи під вартою передбачено й пунктом 4 ч. 2 ст. 193 КПК, де закріплено, що право відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому слідчий суддя, суд, який розглядає клопотання про застосування запобіжного заходу [2].

У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово звернено увагу на заборону застосування до особи будь-яких можливих примусових заходів з метою отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для висунення обвинувачення такій особі. Право не свідчити проти себе передбачає, зокрема, що у кримінальній справі сторона обвинувачення, намагаючись довести вину обвинуваченого, не може використовувати докази, здобуті всупереч волі обвинуваченого за допомогою методів примусу чи тиску (справа «Яллох проти Німеччини», рішення від 11.07.2006; «Джей.Бі. проти Швейцарії», рішення від 03.05.2001).

Так, у рішенні від 25.02.1993 року по справі «Функе проти Франції» ЄСПЛ пояснив, що означає «право на мовчання» – не лише свободу від свідчень, що викривають, а й право не бути притягненим до відповідальності за відмову надати інші докази на підтвердження власної вини [3].

ЄСПЛ визначає примусом наступні ситуації. По-перше, коли підозрюваний зобов'язаний давати свідчення під загрозою санкцій і надає свідчення внаслідок цього («Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom) [ВП], «Бруско проти Франції» (Brusco v. France)) або на нього накладені санкції за відмову надавати свідчення («Хіні і МакГіннес проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland); «Вех проти Австрії» (Weh v. Austria)). Другий тип – коли фізичний або психологічний тиск, часто у формі ставлення, яке порушує статтю 3 Конвенції, застосовується для отримання реальних доказів або заяв («Яллох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany) [ВП]; «Гэфген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany) [ВП]). Третій – коли органи влади використовують хитрість для того, щоб отримати інформацію, яку вони не змогли отримати під час допиту («Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. The United Kingdom) [3]).

Під час розгляду клопотання про обрання, продовження дії, зміни та скасування тримання під вартою реалізація свободи від самовикриття знаходить свій прояв

в тому, що підозрюваному, обвинуваченому забезпечується право не надавати жодних пояснень, коментарів чи інших висловлювань щодо суті підозри чи обвинувачення, у тому числі щодо можливості застосування щодо нього саме такого виду запобіжного заходу. Законодавче закріплення такого принципу відіграє неоціненну роль для захисту особи від тиску, погроз, примушування та будь-яких інших засобів впливу на підозрюваного, обвинуваченого. Отримані будь-які докази на основі спричиненого тиску на особу визнаються недопустимими. Обрання або продовження дії тримання під вартою в силу своєї суворості як запобіжного заходу не повинно спонукати або зобов'язувати цю особу зізнаватися у скоєному правопорушенню, адже такий запобіжний захід відіграє першочергово превентивну функцію та не являє собою форму покарання.

Висновки. Недотримання чи порушення галузевих засад кримінального провадження під час тримання під вартою, тобто їх неналежна реалізація, призводить до скасування раніше прийнятих процесуальних рішень, відшкодування шкоди особі, щодо якої вони були прийняті, притягнення винних у цьому осіб до відповідальності тощо. Саме завдяки галузевим засадам кримінального провадження визначено характерні вимоги для правомірності прийняття рішень про обрання, продовження строку дії, зміни, скасування тримання під вартою, належність кримінальної процесуальної діяльності правоохоронних органів та суду, а також надано можливість відстежити порушення прав особи під час тримання під вартою та забезпечено можливість обґрунтування причин та підстав оскарження застосування щодо особи зазначеного запобіжного заходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.08.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.08.2023).
3. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). *Європейський суд з прав людини*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR (дата звернення: 26.08.2023).
4. Завтур В. М. Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 140–146.
5. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 2 (3). С. 107–115.